

РЕЦЕНЗИЯ

За дисертационния труд на Камелия Христова *От Благовестие към Благовещение. Шест слова за блага вест в рилските сборници на Владислав Граматик и Мардарий Рилски*

Докторант: Камелия Генкова Христова

Научен ръководител: проф. д.ф.н. Искра Христова-Шомова

Рецензент: проф. д-р Елка Мирчева

Със заповед на Ректора на СУ „Св. Климент Охридски” РД 38-411 от 10.07. 2018 г. съм определена за член на НЖ по процедурата за защита на дисертационния труд на редовния докторант на Катедрата по кирилометодиевистика към Факултета по славянски филологии на СУ Камелия Христова.

Камелия Христова е възпитаник на СУ „Св. Климент Охридски”, където през 2013 г. получава степента *бакалавър* в специалността *Българска филология*. Две години по-късно, през 2015 г., завършва програма *старобългаристика* към Катедрата по кирилометодиевистика и получава степента *магистър*. През периода 2015-2018 г. е редовен докторант към същата катедра. За научен ръководител е определена проф. д.ф.н. Искра Христова-Шомова. Под нейно ръководство К. Христова избира за обект за своето изследване 6 текста от два отдавна познати, но все още в голяма степен непроучени, представителни ръкописа от XV в. – Рилския панегирик на Владислав Граматик и Панегирика на Мардарий Рилски.

Дисертационният труд обхваща 430 с. и се състои от *Увод* и 6 глави: *Първа глава*. Въвеждане в темата; *Втора глава*. Рождество Богородично; *Трета глава*. Рождество на Йоан Кръстител; *Четвърта глава*. Благовещение. След краткото *Заключение* са приложени: *Списък на съкращенията*, *Цитирана литература*, както и факсимилни снимки на текстовете на използваните в изследването слова от дигитализираните Рилски панегирик на Владислав Граматик от 1483 г. и Панегирика на Мардарий Рилски от 1479 г. от колекцията на Рилския манастир.

Темата на разработката на К. Христова е зададена по малко необичаен начин, но находчив начин, който естествено насочва към избора на конкретни текстове от два огромни по обем кодекса – Панегирика на Мардарий и Рилския панегирик на Владислав Граматик. *Благовестието* и *Благовещението* ориентират докторантката към празниците Рождество Богородично, Рождество на Йоан Кръстител и Благовещение. Изборът пада изцяло върху преводни текстове на едни от най-известните византийски автори – Андрей Критски, Атанасий Александрийски, Теодор Студит, Григорий Нисийски, Григорий Неокесарийски и Йоан Дамаскин.

Имах възможността да се запозная с дисертацията на К. Христова и да присъствам на апробацията на труда на разширено заседание в Катедрата по кирилометодиевистика. Преди да премина към разглеждането на дисертационния труд искам да изкажа задоволството си от това, че докторантката е взела под внимание редица от предложените препоръки, направила е поправки и допълнения, в резултат на което обемът на разработката е нараснал с повече от 30 страници.

Трудът има ясна и логична структура. Анализът на подобрите текстове е издържан в еднотипна повтаряща се схема, което осигурява сигурна основа за съпоставка на получените резултати. Всяко едно от словата е подложено на еднаква по характера си обработка. Накрая е направен опит за сравнителен анализ на всички 6 слова.

В *Увода* К. Христова конкретизира обекта на изследване, поставя целите и задачите на предлаганото изследване, определя изследователския си подход. В особено важните за всяко обемно изследване уводни страници докторантката мотивира подбора на избраните за изследване текстове и той се крие в близката тематика, лексика и стилистика на творбите. Зададената тема за *Благовестието* и *Благовещението* е потърсена в 6 творби, принадлежащи на към един и същи жанр – панегиричния. Именно това е причината за близката стилистика на произведенията. Жанрът е причина и за липсата на наративна част в хомилиите, което авторката отбелязва като особеност в своя анализ. Близката тематика за *Благовестието* и *Благовещението* от своя страна насочва византийските автори, създали 6-те анализирани произведения, към позоваване на едни и същи старо- и новозаветни сюжети, както и към използване на едни и същи цитати, което естествено довежда до множество топоси.

Като основна своя цел К. Христова поставя публикуването и изследването на 6-те избрани преводни произведения от сборниците на Владислав Граматик и Мардарий Рилски, както и разглеждането на тези творби в контекста на оригиналните и преводни съчинения от XIV и XV в. Съществен акцент авторката слага върху съпоставката на стила и композицията на творбите.

Във връзка с поставените цели са изведени и основните задачи: дипломатическо издание на текстовете; описание на правописа, фонетичните и граматични особености на 6-те текста; изследване на сложните думи и притежателните прилагателни; композицията и стилистичните особености на текстовете; проследяване на имената на Богородица в анализирания произведения.

Като изследователски подход е избран комплексният филологически анализ.

Глава първа е отделена на въвеждане в темата на дисертационния труд. Накратко са представени видните книжовници от XV в. Владислав Граматик и Мардарий Рилски, както и ръкописите, които са сигурни или предполагаеми техни автографи. Мисля, че липсват няколко думи за досегашните изследвания върху двата извънредно известни кодекса, от които преобладаващо са се радвали на интерес оригиналните творби на старата българска книжнина. Не става дума за пълен преглед, а за основни публикации, след което да се изтъкне, че огромният, преводен по характера си, масив стои неиздаден и в голяма степен непроучен. Добре би било да се отпрати с няколко думи към проучванията в тази насока на Кл. Иванова – към нейния труд *Bibliotheca Hagiographica Balcano-Slavica* и поредица от нейни други разработки, с оглед на това кога и къде според изследователката са съставени новоизводните сборници, както към това, че двата кодекса от колекцията на Рилския манастир, изследвани от Христова, са сред основните съхранени материални свидетелства за този тип паметници. Без това читателят остава с впечатление, че новоизводните преводи в двата кодекса са дело на Владислав Граматик и Мардарий Рилски, което едва ли е така.

В *Глава първа* е направен анализ на правописните, фонетичните и граматичните особености на 6-те слова от РМ 4/8 и РМ 4/5. Проучването е изчерпателно. Като пожелание може да се каже, че подробното описание би могло да бъде в по-голяма степен издържано по отношение на използваната терминология за назоваване на многобройните

комбинации от надредни знаци, които имат традиционно възприети в медиевистиката названия.

Трите следващи глави на дисертационния труд съставят същинската част от разработката на К. Христова. Тя е структурирала своето изследване върху темата за *Благовестието* и *Благовещението*, които открива в творби, посветени на три от празниците от неподвижния църковен календар – Рождество Богородично, Рождество на Йоан Кръстител, Благовещение. Авторката представя текста и изследването на 6-те хомили, следвайки еднотипна схема – в началото е наборният текст на словото. Интересен е изборът текстът да бъде представен не в приложение, а в самото изложение. Следва раздел, посветен на особеностите на преводите, стилистиката и композицията на словото, както и анализ на използваните имена на Богородица. Обобщенията са представени в изводи за всеки един от разглежданите текстове.

Този еднотипен начин на изграждане на отделните части поражда сродни проблеми и ми дава възможност да се спра на тях, обобщавайки впечатленията си от рецензирания труд. Извършена е голяма по обем работа, която заслужава да бъде оценена по достойнство. Текстът на 6-те текста е представен по отговарящия на дипломатичен тип издание начин. Само по себе си въвеждането в обращение на хомилиите представлява принос.

След наборния текст следва анализ на особеностите на превода. Явно по предварителни общи впечатления от стила на разглежданите слова като водещи в анализа им са изведени сложните думи и притежателните прилагателни. Това, разбира се, е избор на автора. Действително многобройните композити са характерни за панегиричния стил и заслужават да бъдат изследвани. Заедно с това обаче далеч не всички от тях представляват интерес извън статическия анализ, в който безспорно техният брой натежава. Изследването, което предлага докторантката, е изчерпателно. К. Христова представя резултатите от анализа на особеностите на превода във вид на речник-индекс. Приведени са гръцки съответствия. Като човек, изкушен в лексикографията, мога да кажа, че речникът позволява прегледен, изчерпателен и заедно с това лаконичен начин на представяне на материала. Бих обърнала внимание обаче, че може да се поработи още в тази насока. Така например еднакви словоупотреби с едно и също изписване не са обединени на едно място, а стоят на две или повече места. Причината е в избрания начин на организиране на материала в индекса, а

той е подреждане по сигнатури. За мене по-добре е материалът да бъде подреден по словоупотреби, които от своя страна да бъдат организирани по азбучен ред (намирам, че това е доста изчистен начин за подход при индекс, който е върху материал от по-късен етап от развоя на езика ни). На някои места имам възражение към изведената заглавна дума. Като пример ще посоча благодѣть заедно със словообразователното гнездо и изведения твърде древен вариант на изписване на лексемата с ятова гласна, при положение, че с незначителни изключения засвидетелстваните форми са под титла. В този случай по-уместно е за заглавна дума да бъде предпочетена благодать.

Изследването на притежателните прилагателни като белег за особеностите на превода в б-те текста за мене е изненадващо, защото не намирам, че това може да бъде от определящо значение. Екскерпираният и обработен материал е организиран отново в двуезичен речник-индекс, но естествено този път лексемите освен по азбучен ред са обединени по словообразователен принцип. Към традиционно възприетите суфикси за образуване на притежателни прилагателни, наречени от докторантката „прилагателни за индивидуално притежание”, са добавени и „прилагателни за колективно притежание”, които в традиционната граматика се интерпретират като относителни прилагателни. Мисля, че е необходимо К. Христова да мотивира както разширяването на понятието „притежателно прилагателно”, така и използването на този термин. Доколкото ми е известно въпросът за семантичната категория *притежание* и на по-тясната семантичната категория *неотчуждаема принадлежност* е разработван с оглед на съвременния български книжовен език, но подобен подход трябва да бъде мотивиран и по отношение на употребата му в медиевистични проучвания. Необикновено с оглед на структурирането на материала като речник е включването на коментар към всяко от разгледаните прилагателни. Това в никакъв случай не е излишно или неправилно. Направените кратки коментари представят в пълнота особеностите в превода на тази граматична категория, но в известен смисъл този подход внася дисбаланс с разработката на композитите, където такъв коментар липсва.

Като следващ момент в представянето на всеки един от избраните текстове е отделено място на анализа на стилните и композиционните особености словата. Тук обаче става въпрос за преводни текстове и за мен преводът като цяло трябваше да заеме по-голямо

място. В представеното проучване предимство на практика има анализът на стила на византийските автори на произведенията. Давам си сметка обаче, че отделянето на внимание например на етимологичните фигури или алитерациите и отговора на въпроса дали всяка от тях следва византийския образец или е резултат от майсторския превод ще утежни изложението.

Що се отнася до характеристиката на среднобългарските преводи на 6-те панегирични текста, ако докторантката продължи работата си по тази тема, е добре да обърне внимание на лексика, която излиза извън избраните в дисертационния труд две категории. Ще посоча само един пример. Направи ми впечатление използването на лексемата *гобъзован* в от Словото на Рождество на Йоан Кръстител на Теодор Студит. Тази дума принадлежи към доста богатото словообразователно гнездо на една рядка готска заемка – *гобино*, която в старобългарските ръкописи е ярък преславски маркер, характерен при това за определена част от преславското книжно наследство, която Ив. Добрев нарича долномизийска група паметници. Присъствието ѝ в новоизведен превод е извънредно интересно и заслужава специално внимание. Ще отбележа и още един интригуващ проблем в същия текст – извънредно голямото количество на редки, полипрефигирани глаголи. Този морфологичен въпрос също представлява по мое мнение определен интерес.

Особено интересна за мен е частта за *Имената на Богородица* в Словото за Рождество Богородично на Андрей Критски. Познавам публикация на К. Христова на тази тема в *Старобългарска литература*. Този дял от работата определено е много интересен. Приведен е обилен съпоставителен материал, което е добре да бъде пренесено и към останалата част от разработката, защото доказателствената сила на паралелите безспорно е неоспорима.

Интересна е идеята за съпоставка между 6-те текста по отношение на изведените като съществени маркери за превода – сложните думи и притежателните прилагателни. Съпоставителният анализ е част от *Заключението* на разработката. Направените в хода на проучването речници-индекси са събрани на едно място. Напълно очаквано общият речник-индекс на сложните думи потвърждава, че извънредно многото композити в хомилиите са ярка обединяваща ги особеност.

Шестте избрани за изследване текста са преведени в един относително кратък период (съставянето на новоизводните сборници). Това са произведения на византийски автори, творили през периода III – IX в. Периодът е твърде голям. Колкото и близка да е тематиката, която обединява текстовете, всеки един от авторите привнася в тях своята епоха. Така композицията и стилистиката на Словото за Благовещение на Григорий Нисийски, който вплита в текста си полемиката с арианите и тяхната идеология, не може да не бъде различна от творбата на Теодор Студит, който пише хомилията си за Йоан Кръстител след иконоборския период.

Важно място в композицията на панегиричните творби заемат позоваванията и цитатите от библейските книги, както, разбира се, и използваните преводи. Така в направения анализ не може да не е от значение, че например твърде архаичното прилагателно искрънъ, използвано в превода на Словото за Рождество Богородично на Андрей Критски, всъщност не е особеност на новоизводния превод, а на използвания цитат от Песен на песните. Лексикалният материал от използваните в 6-те хомилии цитати по мое мнение би трябвало да се отдели от характеристиката на превода на хомилията, тъй като отвежда към друга текстова традиция. Единственото, но много важно, заключение би било обаче към каква текстова традиция принадлежи използваният цитат.

Като приложение в края на дисертационния труд са приложени факсимилни снимки от дигиталните копия на 6-те изследвани текста от Рилския панегирик и Панегирика на Мардарий Рилски.

К. Христова привежда данни за 12 публикации и 7 изнесени доклада на научни форуми между които енциклопедични статии във форума *Scripta Bulgarica*. Част от тях не са свързани с темата на дисертационния труд и показват трайните интереси на докторанката към медиевистиката.

Във връзка с изискването за публикации по темата на дисертацията ще отбележа данните за 1 студия и 1 статия.

Привършвайки рецензията на дисертационния труд на Камелия Христова, мога да обобщя следното.

1. На първо място – темата е интересна и дисертабилна.
2. Извършена е голяма по обем работа.
3. За първи път на изследване са подложени текстове от рилските сборници от XV в., което, надявам се, е начало на поредица от проучвания в една все още неизследвана област на средновековната българска книжнина. Въвеждането в обращение 6 текста само по себе си е принос.
4. По предварително избрани критерии е осъществен еднотипен анализ на избраните са обект на изследването слова, което позволява съпоставянето на получените резултати.
5. Разработката е направена в съответствие с изискванията за придобиването на образователната и научна степен *доктор по филология*.

Всичко това ми дава основание да предложа на членовете на почитаемото НЖ за гласуват на Камелия Генкова Христова да бъде присъдена образователната и научна степен *доктор*.

Проф. д-р Елка Мирчева